

KAROLINA PORADA*

THE CONTEMPORARY SIGNIFICANCE OF THE OLIWA PARK AND DETERMINATION OF ITS VALUE AS A WORK OF GARDEN ART

WSPÓŁCZESNE ZNACZENIE PARKU OLIWSKIEGO ORAZ OKREŚLENIE JEGO WARTOŚCI JAKO DZIEŁA OGRODOWEGO

Abstract

This paper presents the problems of the modern-day form of the Oliwa Park. The analyses of the history, composition, vegetation and contemporary artifacts, enabled the separation of sequences of garden interiors, which were subsequently indexed. The article contains a number of comparative analyses of artifacts and panoramas (past and present). The results of these studies may be the basis for making further analyses, conservation guidelines, and ultimately contribute to improving the state of the object.

Keywords: Oliwa park, valorisation, Gdansk, genius loci

Streszczenie

W artykule przedstawiono problemy związane ze współczesną formą parku oliwskiego. Przeprowadzone analizy, dotyczące historii, kompozycji, szaty roślinnej oraz współczesnych artefaktów, pozwoliły na wydzielenie w obiekcie sekwencji wnętrz ogrodowych, poddanych następnie waloryzacji. Artykuł zawiera liczne analizy porównawcze artefaktów i panoram (dawniej i dziś). Wyniki przytoczonych badań mogą być podstawą sporządzania dalszych analiz, wytycznych konserwatorskich, a ostatecznie przyczynić się do poprawy stanu obiektu.

Słowa kluczowe: park oliwski, waloryzacja, Gdańsk, genius loci

* BSc Eng. Karolina Porada, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. INTRODUCTION

Since the 19th century, when the Oliwa Park (aka Adam Mickiewicz Park) was opened for the very first time for visitors, it became the most eagerly visited urban park in Gdansk. A number of reports on this site appear in the works of Józef Kraszewski and Julian Ursyn Niemcewicz¹, where it is described as a colourful and bustling place full of visitors. And so it is these days: the large numbers of tourists, the many summer concerts, and the annual Oliwa Park Days show that this place enjoys lasting popularity. But what it is that makes this place so special? The answer is the genius loci, observable thanks to the lime tree avenue along the canal, the number of archways, the flower parterres, and the huge cascade. Regardless of the place's charm and historical significance, numerous modifications and general negligence led to impoverishment of the park. Nowadays it is hard to find the genesis of the strongly uncared for garden. What is more, compositions of antique green areas contrast with concrete surfaces and contemporary benches. Undoubtedly, the object requires well-thought-out conservation in order to re-establish its past glories, and at the same time this will enhance its aesthetic and didactic values.

2. THE PURPOSE OF THE RESEARCH

The goal of this study is to present the problems with the contemporary form of the Oliwa Park and to suggest possible ways of solving them. The research is intended to define the values of particular objects, which may lead to the establishment of solid restoration guidelines and in the end contribute to improvement in the condition of the site.

3. STAGE OF RESEARCH

A number of studies² on the Oliwa Park enable recognition of the object. The history of the site, as well as its antique artifacts, have been described exceptionally well. Also, archival maps, prints and watercolours of the park are obtainable. Sadly, there are no up-to-date inventories, nor any restoration guidelines³.

4. STUDY DETAILS

History

The oldest records concerning the Oliwa Park come from the years 1754-1756, when it was the property of Abbot Jacek Rybiński. He founded the garden's courtyard in front of the palace as well as the exquisite garden cabinet⁴. What is certain

¹ K. Rozmarynowska, *Ogrody odchodzące...? Z dziejów Gdańskiej zieleni publicznej 1708-1945*, Gdańsk 2011.

² K. Eysymott, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu w Oliwie*, Wrocław 1977; F. Mamuszka, *Oliwa. Okruchy z dziejów, zabytki*, Gdańsk 1985; K. Rozmarynowska, *Ogrody odchodzące...*

³ A. Miłkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [in:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, (ed.) B. Szmygin, Warszawa-Lublin 2012.

⁴ K. Eysymott, *Studium historyczno-stylistyczne...*

is the existence of the Swan Pond and elements of the transverse axis (the channel and lime trees avenues)⁵ which opened at the end to the sea. After the confiscation of the monastery's property, the residence was taken over by Prince Karol Hohenzollern. Fascinated by world trends, he spared no funds on the development of the garden. His merit was the creation of the loose English-Chinese part of the garden with a number of pavilions, most of which were inspired by the art of the Far East. The most interesting are: the Ottoman pavilion, a little Chinese temple, a little Chinese gazebo on a hill and the temple of William⁶. At the time of Prince Karol the garden became a world of amusement – a number of artefacts like whispering grottos, waterfalls, bridges and statues adorned the north-eastern area. In the vicinity of a conservatory (dated for the 18th century) the tradition of a utility garden, called the Kuchen Garten, was continued. The Pachotek (Karlsberg) hill, located 500 metres from the Oliwa Park, with its magnificent panorama of the Oliwa Stream valley as well as the view of the Baltic Sea, became an integral element of the garden's composition. In subsequent years, during the residency of Joseph Hohenzollern, the development of the garden ceased for financial reasons. The situation changed under the next resident, Maria Hohenzollern, who recruited consecutively two gardeners, Schondorf and Wock. With their help Maria transformed the garden into a more landscaped place and enriched it with numerous specimens of exotic and interesting trees so that the park became a unique dendrological collection. The area of the former labyrinth was transformed into a rock garden, best known for its enormous, for the times, number of 570 alpine plant species. At the same time the pavilions and other elements of the English-Chinese garden fell into disrepair. After Maria Hohenzollern's death the property was overtaken by the state. Restoration works started and in 1955 the park was named after Adam Mickiewicz⁷, a statue of whom was situated in the former Paradyż. The palm house was restored and expanded and in its vicinity a botanical garden was created.

Garden interiors

The park was demarcated into 18 garden interiors. Those in the English-Chinese area are on the multi-axis plan, between which it is difficult to define clear boundaries. Therefore, other characteristic elements like the Great Cascade or the Big Pond became the main criteria for division. The interiors of the geometrical (baroque) section, most of which have retained a stylish or partially stylish character, shape the boundaries much more clearly.

Compositional changes

Only a few interiors have preserved the character from the garden's greatest era, the 18th century. These include the Way to Eternity and the Swan Pond, excluding the exchange of the infrastructure and plant material; however, the composition stayed the same⁸. Most likely in the 20th century the composition of the conventual garden was transformed as there was no longer any need to maintain its utilitarian character. The unique English-Chinese interiors underwent significant transformations

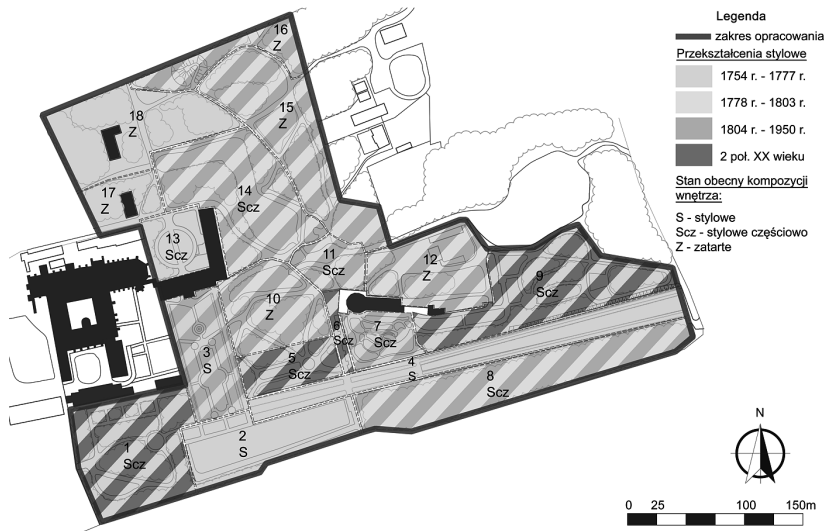
⁵ M. Olszewska, *Park oliwski, genius loci, genius saeculi*, Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2010.

⁶ B. Lipińska, *Gdańsk – Oliwa*, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznan 2000.

⁷ F. Mamuszka, *Oliwa...*

⁸ H. Krajewska, *Założenie parkowe przy dawnym pałacu opata w Oliwie – studium programowe*, Gdańsk 1978.

in the 19th century when the pavilions and sculptures ceased to exist⁹. Around 1910 the labyrinth was replaced by the rock garden and the plant composition in the beds by the abbot's palace was changed from baroque to the fashionable in the 19th century system of raised flower beds¹⁰. The 20th century is not only a period of compositional changes (including Paradyż), but also a period of preservation works and the replacement of infrastructure and equipment throughout the park.

III. 1. The analysis of Oliwa's park style transformations (edited by K. Porada)

II. 1. Analiza przekształceń stylowych parku oliwskiego (oprac. K. Porada)

Dendrological analysis

Undoubtedly the most valuable, in dendrological terms, area of the park is the former English-Chinese area where numerous specimens of old trees have been preserved. The collection of the botanical garden and the rock garden are also considered significant. It turns out, however, that the most spectacular floral elements, by which are meant the archways, the lime tree avenue and the flower beds, have been replaced at least once, which makes it difficult to award them high dendrological value. The analysis was made on the basis of the available materials¹¹, which however require updating.

Comparative analysis of artifacts and panoramas

An integral part of the research was to perform photographic documentation of Oliwa Park's views and surroundings, and then compare these with archival prints and watercolours. The first part of the analysis concerned the views of the abbot's palace from the north and the south. It turns out that the modern system of beds

⁹ W. Lipowicz, *Patrząc z Karlsbergu. Ogród oliwski w świetle problematyki genius loci*, Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2010.

¹⁰ <http://postcard.com.pl/>.

¹¹ H. Krajewska, *Założenie parkowe...*

corresponds with most depictions from the year 1904. It is a completely different concept than the one shown in the archival garden plan from 1792, when the southern side of the palace was a lawn, bordered by rows of low trees, with a fountain at the end of the axis¹². Analysis of the Way to Eternity indicates that the form itself has not changed, but the idea, according to which an observer under the influence of an optical illusion, gave the impression that the distant sea is just behind a longitudinal channel¹³, has. Today, this view has been obstructed by shelterbelts and new constructions, which is an irreversible loss. The transformation of the Swan Pond makes a much better impression. Removal of a stone wall and the introduction of wooden bridges would be sufficient to restore the former composition. Paradyż was also the subject of careful analysis. In the eighteenth century it had a geometric form which included a grassy plane, gravel paths and low trees of spherical forms¹⁴. Currently it operates as a pit with raised flower discounts, at the end of which a monument of Mickiewicz was placed. According to Longin Majdecki the interior does not require recomposition, because of its new function (display) and the possible need for tree clearance¹⁵. The Great Cascade – one of the most beautiful elements of the Chinese garden, has today been deprived of the mysterious beauty of bygone eras due to the degradation of the greenery and the introduction of simple benches and a concrete bridge. The famous caves of whispers deprived of an appropriate setting become an unaesthetic area. The potential of the old pavilions has also been lost. Currently, a Chinese stylized gazebo has been placed which is supposed to be a continuation of the tradition of placing similar elements in the park since the 19th century. It does not, however, resemble any of the 18th-century pavilions. Especially striking is the lack of land use of two hills in the northern part where once were pavilions (including an open gazebo on 'Chinese hill', the terrace of which was surrounded by trees¹⁶). The only well-preserved elements of the Chinese garden seem to be small cascades in the area of the former zoo. The Pachołek hill has also been analyzed. A beautiful 19th-century brick tower was blown up by the Germans in 1945. Today, it is replaced by another with a simple steel structure. The form may seem inadequate, but when observing today's skyline it may be concluded that the costly reconstruction of the old building would be a triumph of form over substance. Old descriptions show an admiration for the magnificent view from Karlsberg, not only of the monastery and the garden, but also of the distant coast of the Baltic Sea¹⁷. Today we can clearly see its degradation, primarily through large housing estates created between the 60s and 70s. The tower itself is also not visible from the surrounding park because of the heavily overgrown hill. The reconstruction of the palm house seems to be a misconceived move as its form presented on an archival postcard is much easier on the eye than the one we can see today. In turn, the continuously operating rock garden, although its form differs from the time of its founder, should be constantly nurtured and perhaps converted back to its original arrangement.

¹² Plan of the Oliwa Park for Prince Karol Hohenzollern made by Johann Georg Saltzmann, Archiwum Państwowe w Gdańsku.

¹³ M. Olszewska, *Park oliwski...*

¹⁴ F. Mamuszka, *Oliwa...*

¹⁵ L. Majdecki, *Koreferat do studium programowego założenia parkowego przy dawnym pałacu opata w Oliwie*, 1978, Archiwum Oddziału Terenowego NID w Gdańsku, sygn. MS/506.

¹⁶ B. Lipińska, *Gdańsk – Oliwa...*

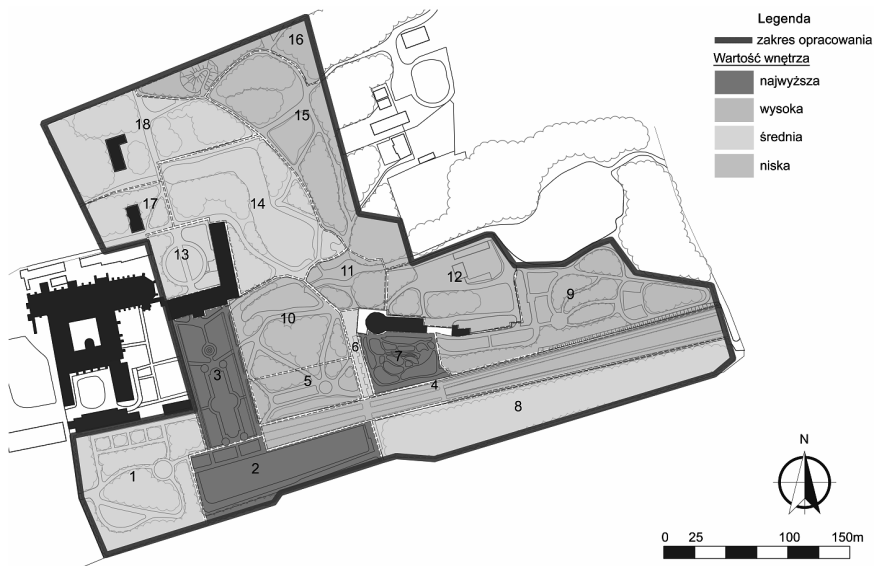
¹⁷ W. Lipowicz, *Patrząc z Karlsbergu...*

Contemporary artifacts

Opened in the spring of 1976, the Park's exhibition¹⁸ of contemporary sculpture raises controversy. Unfortunately, despite the artistic objects, the exhibition does not fit the historical nature of the garden. Sculptures arranged throughout the park should be transferred to a more appropriate location for this kind of composition¹⁹. The current infrastructure and furniture in the park affects the perception of place very negatively. Concrete floors, simple, ruined benches, bridges and mismatched lighting all bring disharmony to the park. At the same time, they have a negative impact on flora and fauna²⁰.

5. RESULTS

The analysis allowed us to determine the value of each garden interior in the Oliwa Park. Preparing the valuation took into account not only the level of the compositional maintainence of the selected period (or playable), but also the dendrological value, the presence of historical artifacts, and contemporary significance. There were three garden interiors top rated: the ornamental parterre garden at the palace abbey, the Swan Pond, and the rock garden, as these require minimal work to increase their authenticity (for example – changing the composition of the flower parterres). High value was given to the interiors with a clear composition,

II. 2. Valuation of garden interiors in Oliwa park (edited by K. Porada)

II. 2. Wartościowanie wnętrz ogrodowych parku oliwskiego (oprac. K. Porada)

¹⁸ F. Mamuszka, *Oliwa...*

¹⁹ L. Majdecki, *Koreferat...*

²⁰ *Ibidem.*

but with reservations regarding their quality (e.g. the Way to Eternity with its degraded viewing axis). Other garden interiors were classified as medium or low value. These will require attention and conservation considerations.

6. CONCLUSION

The research allowed following conclusions to be drawn:

- The Oliwa Park is one of the most valuable Polish parks, in view of the rich history and unique preserved elements.
- The area requires significant restoration work, including exchange of compositional landscape architecture, infrastructure and vegetation.
- Garden interiors whose value is defined as medium or low require transformation, and in some cases recomposition.
- All inappropriate elements should be removed from the park. This includes elements such as the contemporary sculpture exhibition, concrete paving, simple benches, lanterns and bridges. Those should be replaced with elements characteristic of specific periods.
- Reconstruction of garden interiors should be restrained to avoid the accumulation of too many elements, which might give an impression of chaos.
- All the changes should highlight the genius loci of the site.
- The Oliwa Park should be adapted to contemporary needs and the number of visitors nowadays.
- This study may be the basis for the compilation of conservation guidelines.

REFERENCES

- EYSYMOTT K., *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu w Oliwie*, Archiwum Oddziału Terenowego NID w Gdańsku, sygn. MS/506, Wrocław 1977.
- KRAJEWSKA H., *Założenie parkowe przy dawnym pałacu opata w Oliwie – studium programowe*, Archiwum Oddziału Terenowego NID w Gdańsku, Gdańsk 1978.
- LIPIŃSKA B., *Gdańsk – Oliwa*, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2000.
- LIPOWICZ W., *Patrząc z Karlsbergu. Ogród oliwski w świetle problematyki genius loci*, *Czasopismo Techniczne*, z. 5-A/2010.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, vol. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- MAJDECKI L., *Koreferat do studium programowego założenia parkowego przy dawnym pałacu opata w Oliwie*, 1978, Archiwum Oddziału Terenowego NID w Gdańsku, sygn. MS/506.
- MAMUSZKA F., *Oliwa. Okruchy z dziejów, zabytki*, Gdańsk 1985.
- MITKOWSKA A., *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [in:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, (ed.) B. Szmygin, Warszawa–Lublin 2012.
- OLSZEWSKA M., *Park oliwski, genius loci, genius saeculi*, *Czasopismo Techniczne*, z. 5-A/2010.
- ROZMARYNOWSKA K., *Ogrody odchodzące...? Z dziejów gdańskiej zieleni publicznej 1708–1945*, Gdańsk 2011.
- Gdańsk on postcards, <http://postcard.com.pl/>.

1. WPROWADZENIE

Park oliwki imienia Adama Mickiewicza to najchętniej odwiedzany teren zieleni miejskiej w Gdańsku już od XIX wieku, gdy jego bramy po raz pierwszy zostały otwarte dla zwiedzających. Liczne relacje na temat obiektu pojawiają się w dziełach m.in. Józefa Kraszewskiego czy Juliana Ursyna Niemcewicza²¹, gdzie opisywany jest jako miejsce barwne i tętniące życiem. Nie inaczej jest w czasach współczesnych – tłumy turystów, letnie koncerty czy corocznie obchodzone Dni Parku Oliwskiego, to tylko niektóre dowody świadczące o ciągłej popularności tego miejsca. Cóż jednak stanowi o wyjątkowej wartości tego parku? Odpowiedzią jest *genius loci*, wyraźnie odczuwalny dzięki zabytkowym elementom: lipowej alei wzdłuż kanału, licznym bindażom, kwiatowym parterom czy Wielkiej Kaskadzie. Pomimo iż park oliwski posiada wiele uroku i jest świadkiem historii, to wieloletnie przekształcenia i zaniedbanie mocno go zubożyły. Obecnie trudno domyślić się genezy mocno zatartych wnętrz ogrodowych. Co gorsza, z układami zabytkowej zieleni kontrastują betonowe nawierzchnie i współczesne ławki. Niewątpliwie obiekt wymaga przemyślanych prac konserwatorskich, które przywrócą mu pełnię świetności, a tym samym podniosą jego walory estetyczne i dydaktyczne.

2. CEL BADAŃ

Poniższe opracowanie ma na celu ukazanie problemów współczesnej formy parku oliwskiego oraz zasugerowanie kierunków ich rozwiązań. Proces badawczy ma prowadzić do określenia wartości poszczególnych wnętrz ogrodowych, co może stać się podstawą sporządzenia rzetelnych wytycznych konserwatorskich, a ostatecznie przyczynić się do poprawy stanu obiektu.

3. STAN BADAŃ

Liczne opracowania²² dotyczące parku oliwskiego umożliwiają dokładne zapoznanie się z obiektem. Szczególnie rzetelnie opisana została historia miejsca oraz zabytkowe artefakty (również te nieistniejące). Dostępne są również archiwalne mapy, ryciny oraz akwarele z przedstawieniami parku, które wykorzystane zostały na etapie analizy porównawczej. Niestety, brak jest aktualnych inwentaryzacji, a także wytycznych konserwatorskich. Waloryzację parku oliwskiego sporządzono zgodnie z wytycznymi zawartymi w dostępnych opracowaniach²³.

²¹ K. Rozmarynowska, *Ogrody odchodzące...? Z dziejów gdańskiej zieleni publicznej 1708-1945*, Gdańsk 2011.

²² K. Eysymott, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu w Oliwie*, Wrocław 1977; F. Mamuszka, *Oliwa. Okruchy z dziejów, zabytki*, Gdańsk 1985; K. Rozmarynowska, *Ogrody odchodzące...*

²³ A. Miłkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zbiorowa pod red. B. Szymgina, Warszawa–Lublin 2012.

4. OPIS BADAŃ

Historia obiektu

Najstarsze pewne informacje na temat ogrodu oliwskiego pochodzą z lat 1754–1756, kiedy był on prywatną własnością opata Jacka Rybińskiego. Wcześniejsza dyspozycja miała prawdopodobnie formę swobodnych zadrzewień z gatunków owocujących²⁴. Rybiński wzbogacił ogród w Oliwie o dziedziniec honorowy przed pałacem oraz kunsztowny salon ogrodowy, którego wnętrze wypełniał parter gazonowy o rysunku rokokowym. Pewne jest również istnienie Stawu Łabędziowego i elementów osi poprzecznej, na zakończeniu której otwierał się widok na morze²⁵. Po konfiskacie majątku klasztoru rezydencję zajął książę Karol Hohenzollern. Zafascynowany światowymi trendami, nie szczędził środków na rozbudowę ogrodu. Jego załugą było utworzenie angielsko-chińskiej części ogrodu o swobodnym charakterze, z wieloma pawilonami, których większość była inspirowana sztuką Dalekiego Wschodu. Do najciekawszych można zaliczyć: pawilon Ottomana, chińską świątynkę, chińską altanę na pagórku czy świątynię Wilhelma²⁶. Ogród czasów księcia Karola stał się wykreowanym do zabawy światem – liczne artefakty, jak groty szeptów, kaskady, mostki i posągi, zdobiły północno-wschodnią część założenia. W okolicach prawdopodobnie istniejącej już od XVIII wieku oranżerii kontynuowano tradycję ogrodu użytkowego, tzw. Kuchen Garten. Integralnym elementem kompozycji stało się oddalone od parku o 500 m zalesione wzgórze Pachotek (Karlsberg), z którego rozciągała się wspaniała panorama doliny Potoku Oliwskiego oraz Morza Bałtyckiego. W kolejnych latach, za czasów rezydentury Józefa Hohenzollerna, zaprzestano rozbudowy ogrodu z powodów finansowych. Sytuację zmieniła kolejna właścicielka – Maria Hohenzollern, która zatrudniając kolejno dwóch ogrodników – Schondorfa i Wocka, przekształciła ogród w swobodnej stylistyce i wzbogaciła go licznymi okazami egzotycznych i nietuzinkowych drzew, dzięki czemu park zyskał wyjątkową kolekcję dendrologiczną. Teren dawnego labiryntu przekształcono w alpinarium, które zastąpiło ogromną na ówczesne czasy liczbą 570 gatunków roślin wysokogórskich. Jednocześnie w ruinę popadały pawilony i inne elementy ogrodu angielsko-chińskiego. Po śmierci Marii Hohenzollern majątek przejęło państwo. Rozpoczęto prace konserwatorskie, a w 1955 roku park zyskał imię Adama Mickiewicza²⁷, którego posąg usytuowano na terenie dawnego Paradyżu. Odrestaurowano i rozbudowano również palmiarnię, w pobliżu której utworzono ogród botaniczny.

Wnętrza ogrodowe

W parku wydzielono 18 wnętrz ogrodowych. Wnętrza w części angielsko-chińskiej to założenia wieloosiowe, między którymi trudno określić wyraźne granice. W związku z powyższym, głównym kryterium podziału stały się istniejące charakterystyczne elementy, takie jak Wielka Kaskada czy Staw Łabędziowy. Dużo wyraźniej kształtują się granice wnętrz części geometrycznej (barokowej), z których większość zachowała stylowy bądź częściowo stylowy charakter.

²⁴ K. Eysymott, *Studium historyczno-stylistyczne...*

²⁵ M. Olszewska, *Park oliwski, genius loci, genius saeculi*, *Czasopismo Techniczne*, z. 5-A/2010.

²⁶ B. Lipińska, *Gdańsk – Oliwa*, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2000.

²⁷ F. Mamuszka, *Oliwa...*

Przemiany kompozycyjne

Tylko nieliczne wnętrza zachowały charakter z okresu największej świetności ogrodu, przypadającego na XVIII wiek. Do takich można zaliczyć te związane z Drogą ku Wieczności czy też Stawem Łabędziowym, z zastrzeżeniem, iż nastąpiła w nich wymiana materiału roślinnego²⁸ (bez zmian kompozycyjnych) oraz infrastruktury. Najprawdopodobniej w XX wieku przekształcono kompozycję ogrodu konwentualnego, gdyż nie było już konieczności podtrzymywania jego użytkowego charakteru. Charakterystyczne wnętrza angielsko-chińskie uległy znacznym przekształceniom w XIX wieku, przestały również istnieć pawilony i rzeźby²⁹. Około 1910 roku labirynt zastąpiono alpinarium, a kompozycję roślinności w parterach przy pałacu opackim zmieniono z barokowej na modny w XIX wieku układ z podniesionymi rabatami kwiatowymi³⁰. Wiek XX to nie tylko okres przemian kompozycyjnych (m.in. Paradyżu), lecz również prac konserwatorskich i wymiany infrastruktury oraz wyposażenia w obrębie całego parku.

Analiza dendrologiczna

Niewątpliwie najbardziej wartościowym pod względem dendrologicznym obszarem parku są tereny dawnej części angielsko-chińskiej, gdzie zachowano liczne okazy starych drzew. Za istotną należy uznać też kolekcję ogrodu botanicznego i alpinarium. Okazuje się natomiast, iż najbardziej spektakularne elementy roślinne, przez które rozumie się bindaże, aleje lipową czy partery kwiatowe, to zieleń wymieniana co najmniej raz (w przypadku parterów – wymiana sezonowa części roślin), przez co trudno przyznać im wysoką wartość dendrologiczną, nie umniejszając wrażeniu estetycznemu. Analizę sporządzono na podstawie dostępnych materiałów³¹, które wymagają jednak aktualizacji.

Analizy porównawcze artefaktów i panoram

Integralną częścią badań było wykonanie dokumentacji fotograficznej widoków parku oliwskiego i okolic, a następnie porównanie ich z archiwalnymi rycinami i akwarelami. Pierwsza część analizy dotyczyła przedstawień widoków na Pałac Opatów od strony północnej i południowej. Okazuje się, iż współczesny układ parterów odpowiada w dużej mierze przedstawieniom z 1904 roku. Jest to jednocześnie zupełnie inny koncept, niż ten widniejący na bordiurze archiwalnego planu ogrodu z 1792 roku³², kiedy po południowej stronie pałacu znajdował się parter gazonowy, podkreślony szpalerami niskich drzew, z fontanną na zakończeniu osi. Analiza Drogi ku Wieczności wskazuje, że sama jej forma nie uległa zmianie, w przeciwieństwie do idei, zgodnie z którą obserwator pod wpływem złudzenia optycznego miał wrażenie, iż odległe morze znajduje się tuż za podłużnym kanałem³³. Obecnie widok ten przestonięty został

²⁸ H. Krajewska, *Założenie parkowe przy dawnym pałacu opata w Oliwie – studium programowe*, Gdańsk 1978.

²⁹ W. Lipowicz, *Patrząc z Karlsbergu. Ogród oliwski w świetle problematyki genius loci*, *Czasopismo Techniczne*, z. 5-A/2010.

³⁰ <http://postcard.com.pl/>.

³¹ H. Krajewska, *Założenie parkowe...*

³² Plan sporządzony dla księcia Karola Hohenzollerna przez Johanna Georga Saltzmanna, Archiwum Państwowe w Gdańsku.

³³ M. Olszewska, *Park oliwski...*

zadrzewieniami i nowym budownictwem, co wydaje się być nieodwracalną stratą. Lepiej rokuje przekształcenia Stawu Łabędziowego – usunięcie kamiennego murku oraz wprowadzenie drewnianych pomostów wystarczyłoby do odtworzenia dawnej kompozycji. Wnikliwej analizie poddano również Paradyż, który jeszcze w XVIII wieku miał geometryczną formę, w skład której wchodziły trawiaste płaszczyzny, ścieżki żwirowe i niskie drzewka o kulistych formach³⁴. Obecnie funkcjonuje jako wgłębnik z podniesionymi kwiatowymi rabatami, na zakończeniu którego umieszczono pomnik Mickiewicza. Według Longina Majdeckiego wnętrze to nie wymaga rekompozycji ze względu na nadaną nową funkcję (reprezentacyjną) oraz ewentualną konieczność wycinki drzew³⁵. Wielka Kaskada – jeden z najbardziej efektownych elementów ogrodu chińskiego – została dziś pozbawiona tajemniczego piękna minionych epok z powodu degradacji zieleni, wprowadzenia prostych ławek i betonowego mostku. Słynne groty szepcót, bez odpowiedniej oprawy roślinnej i małej architektury, stają się elementem nieestetycznym. Utracono potencjał związany z dawnymi pawilonami. Obecnie w parku ustawiono stylizowaną na chińską altanę, która ma być kontynuacją tradycji umieszczania podobnych elementów w ogrodzie od XIX wieku. W niczym nie przypomina ona żadnego z pawilonów XVIII-wiecznych. Szczególnie razi niezagospodarowanie dwóch pagórków w części północnej, na których niegdyś również znajdowały się pawilony (m.in. otwarta altana na „chińskim wzgórzu”, której taras podkreślony był szpalerowo nasadzonymi drzewami³⁶). Jedynymi dobrze zachowanymi elementami ogrodu chińskiego zdają się być niewielkie kaskady wodne na terenie dawnego zwierzyńca.

Analizą objęto również wzgórze Pachotek. Istniejąca na nim od XIX wieku piękna ceglana wieża została wysadzona przez Niemców w 1945 roku. Współcześnie zastąpiono ją inną, o prostej stalowej konstrukcji. Forma zdawać się może nieadekwatna, jednak oglądając dzisiejszą panoramę, można dojść do wniosku, że kosztowna odbudowa dawnego budynku byłaby przerosłem formy nad treścią. Dawne opisy ukazują zachwyty nad wspaniałym widokiem z Karlsbergu, z którego obserwować można było nie tylko klasztor i ogród, lecz również odległe wybrzeże Bałtyku³⁷. Dziś wyraźnie widać jego degradację, przede wszystkim przez powstałe w latach 60. i 70. XX wieku wielkie osiedla mieszkaniowe. Sama wieża nie jest także widoczna z zewnątrz – wzgórze mocno zarosło.

Nieprzemyślanym posunięciem wydaje się być przebudowa zachodniej części palmiarni, która jeszcze na archiwalnej pocztówce prezentuje się w miłej oku postaci, dziś zbyt mocno uproszczonej. Działające ciągle alpinarium, o formie odbiegającej od tej z czasów swego założyciela, powinno być ciągle pielęgnowane i być może przekształcone na pierwotną aranżację.

Artefakty współczesne

Otwarta wiosną 1976 roku w parku oliwskim ekspozycja rzeźby współczesnej³⁸ budzi duże kontrowersje. Niestety, mimo wysokiej wartości artystycznej obiektów, wystawa nie pasuje do zabytkowego charakteru ogrodu. Rozmieszczone na terenie

³⁴ F. Mamuszka, *Oliwa...*

³⁵ L. Majdecki, *Koreferat do studium programowego założenia parkowego przy dawnym pałacu opata w Oliwie*, 1978, Archiwum Oddziału Terenowego NID w Gdańsku, sygn. MS/506.

³⁶ B. Lipińska, *Gdańsk – Oliwa...*

³⁷ W. Lipowicz, *Patrząc z Karlsbergu...*

³⁸ F. Mamuszka, *Oliwa...*

całego parku rzeźby powinny zostać przeniesione w miejsce bardziej odpowiednie dla tego typu kompozycji³⁹.

Bardzo negatywnie na odbiór założenia wpływa istniejąca infrastruktura i mała architektura. Betonowe nawierzchnie, proste, zniszczone ławki, niedopasowane mostki i oświetlenie – to tylko niektóre z artefaktów wprowadzających do parku dysharmonię. Jednocześnie negatywnie oddziałują one na florę i faunę⁴⁰.

5. WYNIKI

Przeprowadzona analiza pozwoliła na określenie wartości poszczególnych wnętrz ogrodowych parku oliwskiego. Podczas sporządzania waloryzacji brano pod uwagę nie tylko poziom zachowania układu kompozycyjnego z wybranego okresu (bądź możliwość jego odtworzenia), lecz również wartość dendrologiczną, obecność zabytkowych artefaktów i znaczenie współczesne. Najwyżej oceniono trzy wnętrza południowej strony parku: ozdobny parter ogrodowy przy pałacu opackim, Staw Łabędziowy oraz alpinarium, gdyż wymagają one minimalnego nakładu prac (zmiana kompozycji rabat, usunięcie murku itp.), by zwiększyć swoją autentyczność. Wartość wysoką nadano wnętrzom o czytelnej kompozycji, jednak z wyraźnymi zastrzeżeniami do ich dzisiejszej jakości (np. zdegradowana oś widokowa Drogi ku Wieczności). Pozostałe wnętrza sklasyfikowano jako średnio- lub niskowartościowe, przy czym te ostatnie wymagają będą z pewnością znacznej uwagi i przemyśleń konserwatorskich.

6. WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzone badania pozwoliły na określenie następujących wniosków:

- park oliwski jest jednym z najbardziej wartościowych polskich parków, przez wzgląd na swoje *genius loci*, bogatą historię i wyjątkowe zachowane elementy,
- teren wymaga znaczących działań konserwatorskich, obejmujących nie tylko zabiegi kompozycyjne, lecz również wymianę małej architektury, infrastruktury i roślinności,
- wnętrza, których wartość określono jako średnią lub niską, wymagają wyraźnych przekształceń, a w niektórych przypadkach rekompozycji,
- najgorzej zachowały się tereny dawnego ogrodu angielsko-chińskiego, natomiast najlepiej kompozycje barokowe,
- z parku należy usunąć nieadekwatne dla założenia zabytkowe elementy, takie jak ekspozycja rzeźby współczesnej, betonowe nawierzchnie, proste ławki, latarnie i mostki, a następnie zastąpić je charakterystycznymi dla konkretnych epok,
- przy odtwarzaniu wnętrz ogrodowych należy zachować umiar, aby przez nagromadzenie zbyt dużej ilości elementów nie uzyskać wrażenia chaosu,
- wszystkie wprowadzane zmiany powinny podkreślać *genius loci* miejsca,
- park należy dostosować do współczesnych potrzeb i liczby odwiedzających go osób,
- niniejsze opracowanie może być podstawą sporządzenia dokładnych wytycznych konserwatorskich.

³⁹ L. Majdecki, *Koreferat...*

⁴⁰ *Ibidem*.